

11. Третяк А.М., Гребенник Г.В. Природні рекреаційні ресурси України: стан використання та потенціал. Землевпорядний вісник. 2014. № 8. С. 41 – 45.
12. Гордєєв В.І. Правове регулювання користування землями водного фонду. Земельне право: підручник / за ред. М.В. Шульги. Харків: Право, 2013. С. 432–442.
13. Водний кодекс України від 6 липня 1995 р. № 214–95/-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 24. Ст. 189.
14. Про затвердження Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон і режиму ведення господарської діяльності в них: постанова Кабінету Міністрів України від 8 травня 1996 р. № 486. ЗП України. 1996. № 13. Ст. 364.
15. Кононов В.В. Правовий режим земель прибережних захисних смуг в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2013. 15 с.
16. Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 р. № 3852–ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 17. Ст. 99.

ШАРАПОВА С. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри земельного та
аграрного права

*(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)*

УДК 349.4 (477)

РЕКУЛЬТИВАЦІЯ ЯК ФОРМА ВІДНОВЛЕННЯ ЯКІСНОГО СТАНУ Й ПІДВИЩЕННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ЗЕМЕЛЬ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Статтю присвячено особливостям рекультивациі земель лісогосподарського призначення як однієї із форм відновлення їх якісного стану й підвищення продуктивності. Проаналізовано питання рекультивациі земель лісогосподарського призначення, які є недостатньо врегульовані чинним законодавством.

Ключові слова: *рекультивациія, охорона, земельні ресурси, заходи, відновлення.*

Статья посвящена особенностям рекультивации земель лесохозяйственного назначения как одной из форм восстановления их качественного состояния и повышения производительности. Проанализированы вопросы рекультивации земель лесохозяйственного назначения, недостаточно урегулированные действующим законодательством.

Ключевые слова: *рекультивация, охрана, земельные ресурсы, мероприятия, восстановление.*

The article is devoted to the features of re-cultivation of forestry lands as one of the forms of restoration of their qualitative state and productivity increase. The issues of re-cultivation of forestry lands, which are insufficiently regulated by the current legislation, are analyzed.

Key words: *reclamation, protection, land resources, measures, restoration.*

Вступ. За рахунок поліпшення природних властивостей ґрунту, а також ефективного та раціонального використання земель лісогосподарського призначення, підвищується їх продуктивність. Проте деякі види діяльності людини призводять до погіршення продуктивності земель лісогосподарського призначення – це господарська діяльність, видобування корисних копалин; вирубка лісів; виникнення звалищ; тощо. Отже, особливого значення набувають питання щодо здійснення заходів, спрямованих на поліпшення якісного стану земель лісогосподарського призначення та підвищення їх продуктивності. Однією із форм відновлення якісного стану й підвищення продуктивності земель зазначеної категорії є рекультивация, правові проблеми щодо здійснення якої є актуальними в сучасних умовах. Серед вітчизняних науковців необхідно виокремити праці з цієї теми П.Ф. Кулинич, А.Л. Місінкевич, Т.В. Лісової, Н.С. Гавриш.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення низки питань правового забезпечення рекультивация земель як форми відновлення якісного стану й підвищення продуктивності земель лісогосподарського призначення.

Результати дослідження. Великих пошкоджень зазнає земля в процесі видобування корисних копалин, зокрема у відкритих розробках. Значних порушень зазнають і землі, на яких проводять геологорозвідувальні роботи. Більша частина таких земель потребує проведення докорінних заходів щодо відновлення родючості, а окремі ділянки повністю втрачають природну родючість. Негативний вплив на природу, що виникає в процесі видобування корисних копалин, не обмежується порушенням території на місці безпосереднього розроблення родовищ. Кар'єри, відвали та інші елементи промислового краєвиду можуть бути джерелом забруднення атмосфери і водоїм, виникнення ерозії ґрунту тощо. Проведення гірничих робіт зумовлює погіршення гідрологічного режиму та інших природних умов суміжних площ, що призводить до зниження врожайності сільськогосподарських культур, зменшення приросту деревини тощо [1, с. 25].

Найбільш суттєвих та важковідновлювальних змін природним ландшафтам завдає гірничо-промисловість, особливо відкритий спосіб розробок родовищ. Застосування цього способу призводить до знищення фітоценотичних, зооценотичних, ґрунтових, літологічних, геоморфологічних і гідрокліматичних систем. Їхній склад та структура набувають якісних прямих й опосередкованих змін. Порушуються всі види матеріально-енергетичного обміну – мінерального, водного, повітряного та біогенного. Негативного впливу зазнають і прилеглі до розроблень землі, адже баланс ґрунтових вод може порушуватися на земельних площах, які у 25 разів більші за площу самого кар'єра [2, с. 54].

Значні площі полів та лісів, які стали пошкодженими під час добування корисних копалин та зайнятими породними відвалами кар'єрів та шахт, золівідвалами, відходами промислового виробництва, не тільки зменшують корисну площу для лісогосподарських і сільськогосподарських земель, але є небезпечним джерелом ерозії та забруднення води і ґрунтів прилеглих територій [3, с. 156].

Особливо важливими для забезпечення охорони, відновлення якостей і продуктивності земель лісогосподарського призначення, є заходи щодо рекультивация земель. Як неодноразово підкреслювалося в літературі, заходами рекультивация мають охоплюватися не лише землі сільськогосподарського призначення, а й землі інших категорій (водного фонду, лісогосподарського призначення, житлової та громадської забудови, рекреаційного призначення, оздоровчого призначення, промисловості тощо). Проте в чинному земельному законодавстві недостатньо врегульовані питання щодо особливостей проведення рекультивация земельних ділянок на різних категоріях земель [4, с. 77].

Проведення рекультивация земель спрямоване на відновлення не лише ґрунтового покриву, а й продуктивності порушених земель, поліпшення їх стану. Згідно зі ст. 52 Закону України «Про охорону земель» рекультивация підлягають землі, які зазнали змін у структурі рельєфу, екологічному стані ґрунтів і материнських порід та в гідрологічному режимі внаслідок проведення гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт. Земельний кодекс України визначає рекультивация порушених земель як комплекс ор-

ганізаційних, технічних і біотехнологічних заходів, спрямованих на відновлення ґрунтового покриву, поліпшення стану та продуктивності порушених земель.

Порушення земель – це процес, що відбувається під час видобутку корисних копалин, виконання геологорозвідувальних, вишукувальних, будівельних та інших робіт і приводить до порушення ґрунтового покриву, гідрологічного режиму місцевості, утворення техногенного рельєфу та іншим якісним змінам стану земель. У спеціальній літературі порушення земель розглядається як дії, внаслідок яких землі втрачають господарську цінність або є джерелом негативного впливу на навколишнє середовище у зв'язку з порушенням ґрунтового покриву, гідрологічного режиму та утворення техногенного рельєфу в результаті господарської діяльності. Отже, порушені землі – це такі, що втратили у зв'язку з їх порушенням первісну господарську цінність і є джерелом негативного впливу на довкілля.

Вибір напряму рекультивації зазвичай підпорядковується єдиній меті – раціональному та ефективному використанню земельних ресурсів, створенню ландшафтів, які відповідали б господарським, екологічним та санітарно-гігієнічним потребам суспільства. Напрямок визначається з урахуванням природних умов довкілля, складу відвальних ґрунтосумішей, забезпеченості їх елементами мінерального живлення та вологою [5].

А.Л. Місінкевич, досліджуючи категорію «рекультивація земель», пропонує розуміти її як земельно-правову та екологічно-правову категорію, юридична природа якої має розкриватися крізь призму законодавчо закріплених правових вимог щодо виконання всіма суб'єктами земельних правовідносин заходів, спрямованих на раціональне використання та охорону земель, визначення прав і обов'язків власників землі та землекористувачів щодо відтворення родючості землі, її ландшафтно-структурної структури, формування екологічної мережі, створення просторово-територіального базису для розміщення виробництва, місць розселення людей, створення рекреаційних та заповідних територій тощо. Як слушно підкреслює автор, рекультивацію можна розглядати у різних аспектах, серед яких важливим є визначення поняття рекультивації земель як юридичної категорії з огляду на недосконалість чинного земельного, аграрного та екологічного законодавства щодо розуміння природи цього терміна у контексті сучасних реалій використання та охорони землі [6, с. 107–108].

Рекультивація земель є складовою частиною технологічних процесів, пов'язаних з порушенням земель. Розроблення проектів рекультивації порушених земель має проводитися з урахуванням таких чинників: природних умов району (кліматичних, геологічних, гідрологічних); розташування порушеної ділянки; перспективи розвитку району розробок; фактичного або прогнозованого стану порушених земель до моменту рекультивації (площі, форми техногенного рельєфу, ступеня природного заростання, сучасного і перспективного використання порушених земель, наявності родючого шару ґрунту та потенційно родючих порід, прогнозу рівня ґрунтових вод, підтоплення, ерозійних процесів, рівня забруднення ґрунту); господарських, соціально-економічних і санітарно-гігієнічних умов району розміщення порушених земель; терміну використання рекультивованих земель з урахуванням можливості повторних порушень; охорони навколишнього середовища від забруднення її пилом, газовими викидами і стічними водами відповідно до встановлених норм ГДВ та ГДК; охорони флори і фауни.

Під час гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, пов'язаних з порушенням ґрунтового покриву, відокремлена ґрунтова маса підлягає зняттю, складуванню, збереженню та перенесенню на порушені або малопродуктивні земельні ділянки відповідно до робочих проектів землеустрою. У разі зняття ґрунтового покриву здійснюється пошарове зняття і роздільне складування верхнього, найбільш родючого шару ґрунту, та інших прошарків ґрунту відповідно до структури ґрунтового профілю, а також материнської породи. Об'єм ґрунтової маси, що підлягає зняттю і роздільному складуванню, визначається в робочих проектах землеустрою.

Відповідно до ст. 54 Закону України «Про землеустрій» [7] робочі проекти землеустрою складаються з метою реалізації заходів з рекультивації порушених земель, консервації деградованих та малопродуктивних угідь, поліпшення сільськогосподарських і

лісогосподарських угідь, захисту земель від ерозії, підтоплення, заболочення, вторинного засолення, висушення, зсувів, ущільнення, закислення, забруднення промисловими та іншими відходами, радіоактивними та хімічними речовинами.

Рекультивация земельних ділянок здійснюється шляхом пошарового нанесення на малопродуктивні земельні ділянки або ділянки без ґрунтового покриву знятої ґрунтової маси, а в разі потреби – і материнської породи в порядку, який забезпечує найбільшу продуктивність рекультивованих земель. Роботи зі зняття, складування, збереження та нанесення ґрунтової маси на порушені земельні ділянки здійснюються за рахунок фізичних та юридичних осіб, з ініціативи або вини яких порушено ґрунтовий покрив, а роботи з нанесення знятої ґрунтової маси на малопродуктивні землі здійснюються за бажанням власників або землекористувачів, зокрема, орендарів цих земельних ділянок за їхній рахунок (Закон України «Про охорону земель», ст. 52, 2003).

Отже, землі лісогосподарського призначення, які порушені внаслідок видобування корисних копалин або пошкоджені внаслідок іншої промислової діяльності, обов'язково підлягають рекультивации. Так, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 року № 1063 [8] затверджений Порядок реалізації пілотного проекту рекультивации земель лісогосподарського призначення, порушених внаслідок незаконного видобування бурштину, який визначає механізм реалізації зазначеного проекту рекультивации земель. Згідно з Порядком Держлісагентство протягом 20 календарних днів з дня набрання чинності постановою оприлюднює на своєму офіційному веб-сайті перелік земель лісогосподарського призначення, у межах яких є частини, які порушені внаслідок незаконного видобування бурштину і потребують рекультивации, із зазначенням землекористувача, місцезнаходження ділянки (зокрема, таксаційної характеристики: кварталу, виділу, площі ділянки), затверджений наказом Держлісагентства. Державні підприємства, що належать до сфери управління Держлісагентства і мають у користуванні земельні ділянки лісогосподарського призначення, які порушені внаслідок незаконного видобування бурштину і потребують рекультивации, протягом 40 календарних днів з дня оприлюднення переліку земель звертаються до виконавців із клопотанням про залучення виконавців для забезпечення та організації розроблення робочого проекту землеустрою з рекультивации порушених земель та/або виконання робіт з рекультивации у порядку, встановленому законодавством про землеустрій.

Свою чергою, виконавці відповідно до зазначеної Постанови звертаються до Держгеонадр із заявою про надання спеціальних дозволів на користування надрами. У заяві зазначаються назва і місцезнаходження ділянки надр, вид корисних копалин, відомості про заявника, номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти. До такої заяви додаються: пояснювальна записка з характеристикою об'єкта, стану його геологічного вивчення, методу розробки; каталог географічних координат кутових точок ділянки надр із зазначенням її площі; оглядова карта; ситуаційний план з нанесеними межами ділянки та географічними координатами її кутових точок масштабом, який дає змогу перевірити правильність визначення координат; засвідчена заявником копія договору; проект угоди про умови користування надрами, програми робіт.

Виконавці під час здійснення геологічного вивчення, зокрема, дослідно-промислової розробки бурштину, на ділянках земель лісогосподарського призначення, порушених внаслідок незаконного видобування бурштину, забезпечують дотримання встановлених законодавством вимог щодо геологічного вивчення надр, а також вилучення під час дослідно-промислової розробки 100 відсотків виявленого бурштину. Після отримання спеціальних дозволів на користування надрами виконавці разом із замовниками забезпечують у п'ятиденний строк укладення угод, передбачених ст. 97 Земельного кодексу України, якою визначені обов'язки підприємств, установ та організацій, що проводять розвідувальні роботи.

Рекультивовані за результатами виконання відповідних робіт із землеустрою землі повертаються замовникам з метою подальшого використання за цільовим призначенням. Виконавці з метою виконання умов договорів мають право залучати до проведення робіт з рекультивации земель лісогосподарського призначення, порушених внаслідок незаконного

видобування бурштину, суб'єктів господарювання, зокрема тих, засновниками яких є територіальні громади, та фізичних осіб.

Для рекультивації порушених земель, відновлення деградованих земельних угідь використовується ґрунт, знятий під час проведення гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, шляхом його нанесення на малопродуктивні ділянки або на ділянки без ґрунтового покриву. Під час діяльності, пов'язаної з порушенням поверхневого шару ґрунту, власники земельних ділянок та землекористувачі мають здійснювати зняття, складування, зберігання поверхневого шару ґрунту та нанесення його на ділянку, з якої він був знятий, або на іншу земельну ділянку для підвищення її продуктивності та інших якостей. Власники земельних ділянок та землекористувачі не мають права здійснювати зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок без спеціального дозволу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері здійснення державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі.

Після проведення рекультивації порушених земель проводиться обстеження земельної ділянки і складається відповідний акт, в якому зазначається відповідність виконаних робіт умовам, визначеним у проекті землеустрою, фіксуються показники агрохімічного паспорта земельної ділянки, з якої було знято родючий шар ґрунту, а також показники агрохімічного паспорта рекультивованої земельної ділянки [9].

Отже, рекультивація земель лісогосподарського призначення – це комплекс організаційних і технічних заходів, які спрямовані на поліпшення продуктивності порушених земель, їх екологічної та господарської цінності, з подальшим повним відновленням і поліпшенням якісного стану навколишнього середовища (екосистеми).

Окремо необхідно виділити лісогосподарський напрям здійснення рекультивації земель. Цей вид розглядається не як відновлення порушених земель лісогосподарського призначення та їх продуктивності, а як засіб поліпшення екологічного стану деградованих, техногенно забруднених та інших земель шляхом створення на них лісових культур. У такому разі лісова рекультивація ставить за мету відновлення порушених земель у промислових регіонах України, що були пошкоджені внаслідок промислової та іншої діяльності людини та створення на цих землях лісових культур. Завданням такої рекультивації є залучення в господарський обіг порушених земель (шахтні відвали, вироблені кар'єри корисних копалин та будівельних матеріалів, торфорозробки тощо) шляхом створення на них оптимальних лісонасаджень з високою продуктивністю і екологічним значенням.

Відтворення лісів на рекультивованих землях здійснюється згідно з Правилами відтворення лісів, затвердженими Постановою Кабінету Міністрів України від 1 березня 2007 р. № 303 [10]. Відтворення лісів здійснюється постійними лісочористувачами і власниками лісів на лісових ділянках, що були вкриті лісовою рослинністю, шляхом відновлення, а на землях, що раніше не були зайняті лісом, – лісорозведення. Таке відтворення здійснюється за державними програмами і проектами, які передбачають застосування найбільш доцільних способів створення в найкоротші строки високопродуктивних лісів із господарсько-цінних деревних і чагарникових порід. Відновлення лісів забезпечується природним, штучним і комбінованим способом. На ділянках, які мають відповідні ґрунтово-кліматичні умови, перевага надається природному відновленню лісів, що дає змогу з мінімальними затратами створювати високопродуктивні та біологічно стійкі деревостани протягом короткого періоду.

Вибір виду лісової рекультивації залежить від складу ландшафтних новоутворень, їх розподілу на літо-, гігро-, педо- і фітоваріанти та з урахуванням географічної й екологічної відповідності, передбачуваному виду використання. У лісорекультиваційній практиці набуло поширення створення й вирощування на відвалах підготовчих лісових культур з швидко-ростучих, невибагливих до умов місцезростання деревних рослин з наступною їх заміною на більш довговічні та господарсько-цінні насадження. Формування складних за структурою, екологічно стійких та естетично привабливих лісонасаджень досягається створенням на відвалах змішаних фітоценозів із введенням до них кількох господарсько-цінних лісових деревних рослин [5].

Зауважимо, що в Україні лісогосподарській напрям рекультивації, як засіб поліпшення екологічного стану техногенних земель, вперше було застосовано у середині 30-х років минулого століття на териконниках Донбасу, а заліснення відвалів відкритих розробок родовищ корисних копалин розпочато у 1961 році [11, с. 237]. Основні обсяги лісокультурних робіт виконуються держлісгоспами, розташованими у зоні діяльності гірничодобувних підприємств, а рекомендації стосовно технології та агротехніки заліснення відвалів опрацьовуються науковими установами. Плідно працюють щодо вирішення проблем лісової рекультивації фахівці Українського науково-дослідного інституту лісового господарства та агролісомеліорації (м. Харків). За їхніми рекомендаціями уже заліснено понад 2000 га відвалів та кар'єрів марганцевих руд, бурого вугілля, вогнетривких глин та флюсової сировини [12, с. 13].

Висновки. Таким чином, рекультивація як форма відновлення якісного стану й підвищення продуктивності земель лісогосподарського призначення здійснюється у таких випадках: по-перше, рекультивація проводиться на землях лісогосподарського призначення у зв'язку з їх порушенням внаслідок промислової та іншої діяльності з метою відновлення їх якісного стану та підвищення продуктивності земель. По-друге, рекультивація проводиться на порушених землях з метою відновлення їх якісного стану, створення на них лісових культур з високою продуктивністю і екологічним значенням, з метою залучення цих земель у господарське використання.

Список використаних джерел:

1. Гурін І.І. Рекультивація і використання земель, порушених у добувній промисловості. Вісник сільськогосподарської науки. 1966, № 10. С. 24–31.
2. Миланова Е.В. Географические аспекты охраны природы / Е.В. Миланова, А.М. Рябчиков. М.: Мысль, 1979. 268 с.
3. Місінкевич А.Л. Міжнародний досвід законодавчого забезпечення проведення рекультивації земель. Університетські наукові записки. 2010. № 2(34). С. 156–162.
4. Лісова Т.В. Відновлення земель: ефективність заходів. Право і суспільство. № 5. 2016. С. 76–79.
5. Бровко Ф.М. Сучасні проблеми та здобутки лісової рекультивації відвальних ландшафтів в Україні. Лісове і садово-паркове господарство. 2012. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/licgos_2012_1_6.
6. Місінкевич А.Л. Юридична природа рекультивації земель в Україні. Університетські наукові записки. 2014. № 3(51). С. 107–113.
7. Про землеустрій: Закон України від 22.05.2003 № 858-IV / Офіційний вісник України. 2003. № 25. Ст. 1178.
8. Порядок реалізації пілотного проекту рекультивації земель лісогосподарського призначення, порушених внаслідок незаконного видобування бурштину: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 року № 1063. / Офіційний вісник України. 2017. № 16. Ст. 465.
9. Про затвердження Порядку видачі та анулювання спеціальних дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) земельних ділянок: Наказ Державного Комітету України по земельних ресурсах від 04.01.2005 № 1./ Офіційний вісник України. 2005. № 4. Ст. 236.
10. Правила відтворення лісів: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 2007 р. № 303. / Офіційний вісник України. 2007. № 16. Ст. 589.
11. Кондратюк Е.Н. Рекультивация нарушенных промышленностью земель в Украинской ССР / Кондратюк Е.Н., Рева М.Л., Бакланов В.И., Поляков А.К. Труды VI Междунар. симпозиума «Рекультивация ландшафтов, нарушенных промышленной деятельностью». М.: МСХ СССР, 1976. С. 237–242.
12. Данько В.Н. Ассортимент деревьев и кустарников для облесения карьеров и отвалов на Украине / Данько В.Н., Перцев Е.В., Тарнопольский П.В. Труды первой Всесоюзной научн. конф. «Растения и промышленная среда». Днепропетровск: ДГУ, 1990. С. 13.

